

Evangelikus németek Torontál vármegyében: Ferenchalom

Ferenchalom – régies magyar írásmóddal Ferenczhalom – (németül: Franzfeld, szerbül: Качарево/Каčарево) a történelmi Torontál vármegye, egykori Pancsovai járásának székhelyétől, Pancsovától (Панчево/Pančevo) északra elhelyezkedő település. A helység népesedéstörténeti különlegességét az adta, hogy egykori német lakói nem a római katolikus, hanem az ágostai hitvallású¹ evangélikus valláshoz tartoztak.

Az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint Torontál vármegyében összesen 22 926 fő élt, aki ágostai hitvallású evangélikus vallásúnak tekintette magát. Ehhez jött még² Pancsova, az egykori törvényhatósági jogú város területén élt 1979 fő, aki szintén ehhez a közösséghez tartozónak érezte magát. Azonban az ágostai hitvallású evangélikus személyek túlnyomó többsége szlovák anyanyelvű volt a térségben. Főképp az Antalfalvai járás szlováksága volt jelentős, de nagyobb – jobbra szlovák ajkú – evangélikus közösség élt még a Bánlaki, a Nagybecskereki, valamint a Pancsovai járások területén is.³

A legjelentősebb ágostai hitvallású evangélikus német közösség minden bizonnyal Ferenchalom településen élt, ugyanakkor fontos

megemlíteni, hogy – a szlovákság által is lakott – Istvánvölgyön (szerbül Хайдучица/Хајдуџица, németül Heideschütz) 1910-ben még szintén evangélikus, német anyanyelvű többséget mutattak ki.

I. 1. Fogalmi meghatározás

Ferenchalom egykori német nevét az akkori koronaherceg, a későbbi I. Ferenc magyar királyról (1792–1835) kapta, habár a település alapítója I. Ferenc apja, II. Lipót magyar király (1790–1792) volt. A falu magyar neve a német helységnevének átvételén alapult, akárcsak az eredeti szerb településnév, amelyet Francfeldként (Францфелд) használtak. A történelem vihariban azonban a szerb elnevezés sokat változott. A trianoni békeszerződés aláírása (1920) után, de már a délszláv megszállástól (1918) is Kraljevićevo (Краљевићево), illetve földrajzi helyzetéből adódóan a Banatsko Kraljevićevo (Банатско Краљевићево) volt használatos. A két világháború között a „királyi” jelző „dukált”, de mai szerb nevét a második világháborút kö-

¹ „Az ágostai hitvallás (latinul *Confessio Augustana*): az augsburgi birodalmi gyűlésen 1530-ban előterjesztett legjelentősebb evangélikus hittétel-gyűjtemény. Melancthon fogalmazta meg, Luther jóváhagyta.” Diós ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A–Bor)*. Szent István Társulat, Budapest, 1993, 76–77. pp.

² A dualizmus időszakában (1867–1918), különösen annak második felében a magyar közigazgatás megkülönböztette a törvényhatóságok két, alapvető típusát, egyfelől – az akkor már nagy múlttal büszkélkedő – vármegyéket, másfelől a jelentősebb szabad királyi városokból „alakult” ún. törvényhatósági jogú városokat. Ez utóbbiakat sem a magyar közigazgatás, sem a magyar statisztika nem sorolta be a vármegyék alá, azoktól „kiemelten” kezelték. Ez az oka annak, hogy Torontál vármegye esetében a 14 egykori járás, valamint Nagyikinda és a vármegye székhelyének számító Nagybecskerek városokat ún. rendezett tanácsú városként az 1910. évi magyar népszámlálási kiadványokban összesítve (is) kezelték. Pancsovának mint törvényhatósági jogú városnak – és egyben Torontál vármegye közigazgatási rangban legjelentősebb városának – az adatait a vármegyei összesítésen felül adták meg.

³ Torontál vármegye területén – 1910-ben – 22 926 fő ágostai hitvallású evangélikus személy élt, ebből a legjelentősebb közösség az Antalfalvai járás területén (8736 fő), főképp a szlovák ajkú Antalfalván (Ковачица/Kovačica) és Nagylajosfalván (Падина/Padina). Jelentős számú evangélikus vallású személy élt még a Pancsovai járás területén (5601 fő), főképp a németek által lakott Ferenchalom (Качарево/Kačарево), valamint a részben szlovák ajkú Hertelendyfalva (Войловица/Vojlovica) településeken. Ez utóbbi településen a népesség többségét a református vallású magyarság, illetve székelység adta. A Nagybecskereki járás területén (3488 fő), főképp Felsőaradi (Арадац/Aradac) és Nagyerzsébetlak (Бело Блато/Belo Blato) szlováksága képviselte magát. A negyedik járás, ahol még jelentősebb számú evangélikus személy élt, a Bánlaki járás volt, a jobbra németek és szlovákok által lakott Istvánvölgy (Хайдучица/Хајдуџица) település által. A *Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912, 364–373. pp.

vetően a szerbek nemzeti hősről, az 1944. március 29-én meghalt partizánvezérről, Svetozar Kačarról kapta.⁴

I. 2. Ferenchalom etnikai és felekezeti viszonyai „dióhéjban”

A település helyén a török hódoltság végén egy „Osveldos” nevű falu állt. Az 1717. évi kincstári összeírás idején 13 lakott ház volt a faluban, amelynek nevét akkor „Zeldosch” alakban írták. Az 1723/1725. évi gróf Mercy-féle térképen „Seldosch” formában szerepelt a település neve, és szintén a lakott helyek között szerepelt.⁵ Nem sokkal ezután a falu elnéptelenedett. Reiszig Ede a következőket közölte a faluról: „A mostani község 1790-ben keletkezett. Nevét az 1791. évi július 30-án kibocsátott legfelsőbb elhatározással nyerte Ferencz főherceg trónörökös tiszteletére. Népessége leginkább Württembergből, Badenből és Svájcból szakadt ide.⁶ Kezdetben 120 család telepedett le a helységben. 1802-ben 40 új házzal nagyobbította meg a kincstár. Franzfeld volt az első ágostai hitvallású német hitközség a bánsági Határőrvidék területén. A bevándorlók részére a katonai kincstár imaházat emeltetett fából, melyben 1815-ig tartották az istentiszteletet.”⁷ Érdekes adatot közölt Reiszig Ede a helység vallási életéről: „1810-ben egy új vallási szekta terjedt el az itteni lakosok között, melyet egy Wittenbergából ide szakadt Kühfusz József nevű lutheránus iparos terjesztett, a ki a szentírás helyes magyarázatának isteni adományával dicsekedett. Az akkori lelkész feljelentésére a pancsovai ezredes elfogatta s egy évre bebörtönöztette. Halála után hívei sokáig bujdostak, de a múlt század 50-es éveiben, mint nazarénusok léptek fel Tremmel György vezetése alatt. Ezek jelenleg is egyre szaporodnak a községben.”⁸

I. Ferenc magyar király (1792–1835), az utolsó német-római (1792–1806) és első osztrák császár (1804–1835)

Forrás: Friedrich von Amerling – 260 × 164 cm méretű – festménye (1832), Kunsthistorisches Museum, Wien, Österreich.

A katonai határőrvidék megszüntetése, ún. „polgárosítása” (1873) után a település a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásának része lett. Ferenchalom a trianoni békeszerződés aláírását – 1920. június 4. – követően a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált.

⁴ Špegar, Slobodan: *Prve krajiške udavne proleterske brigade*. Beograd, 1986, 120. p.

⁵ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Kiadó, Budapest, 2017, 18. p.

⁶ A német ajkú telepesek 1792. június 24-én érkeztek meg, és telepedtek le a faluban. *Franzfeld int he Banat. Swabian Trek*: http://www.swabiantrek.com/?page_id=455 (Letöltés ideje: 2017. július 27.), *Franzfelder-Online*: <http://www.franzfelder.de/> (Letöltés ideje: 2017. július 27.)

⁷ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 48. p.

⁸ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912, 48. p.

Ferenchalom nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	3422	7	3207	16	20	–	4*		2+166**
1890	3707	23	3618	18	35	–	1	9	3
1900	4179	122	3953	39	52	–	1	11	1
1910	3838	73	3664	40	51	–	4	6	–

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

A településen élő szerbek (és macedónok) a szerb pravoszláv egyházhoz tartoznak. A településen álló bizánci stílusú, szerb ortodox templomukat 1980-ban építették, és *Szent Cirill és Szent Metód* („Светих Кирила и Методија”/

a német lakosság már menekült a szovjet csapatok elől, Magyarországon át, Németország felé. Ferenchalom lakói kevésbé voltak tájékozottak, ugyanakkor nem akarták elhagyni otthonaikat. 1944. október elsején azonban már sok német

Ferenchalom nagyközség felekezeti adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Felekezet						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	3422	144	28	3211	10	–	29
1890	3707	80	47	3482	12	–	86
1900	4179	91	53	3900	39	3	93
1910	3838	81	56	3673	28	–	–

Forrás: KSH, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

„Sveti Kirila i Metodija”) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapját május 24-én tartják.⁹

Ferenchalom – a második világháború végéig – a történelmi Torontál vármegye déli részének egyik legjelentősebb németek által lakott települése volt. A bánági németek evakuálása már 1944 nyarától napirenden szerepelt. A szovjet Vörös Hadsereg és a velük szövetséges, jugoszláv partizánok közeledésének hírére a Bánátban nagy riadalom támadt. Közben a román részről

lakos „szívesen” elhagyta volna a falut, de ekkor már túl késő volt. Mivel az utakon már nem volt biztonságos közlekedni, ezért a német Luftwaffe alakulatai légi úton próbálták – 1944. október 1. és 3. között – a lehető legtöbb civil kimenekíteni, főképp a nőket és a gyerekeket. Összesen csak 376 főt tudtak a helységből evakuálni, a többieknek maradniuk kellett. 1944. október 4-én a német légi erő megpróbált még egy a mentőakciót végrehajtani, de a szovjet katonák tüzet nyitottak

⁹ A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/kacarevo/> (Letöltés ideje: 2017. július 27.)

a gépekre, így a művelet nem sikerült. Mindössze néhány tizenéves gyermek tudott a német katonákkal együtt elmenekülni.¹⁰

A német lakosság megosztott volt, sokan „kényszerből” maradtak, mások, főleg az öregek már nem akarták elhagyni az otthonaikat. Így várták a szovjet Vörös Hadsereg érkezését a faluba. A szovjet katonák bevonulása nem okozott különösebb problémát, atrocitások – kezdetben – nem történtek. A településen tábori konyhát létesítettek a szovjet katonák ellátására, a német lakosság igyekezett őket kiszolgálni. Az értékeiket azonban elrejtették. Másképp volt ez a jugoszláv partizánok megérkezése után. A partizánok kezére 4069 német lakos került. Ebből 136 főt deportáltak a szovjet munkatáborokba, közülük 17-en nem tértek vissza onnan.¹¹

A partizánok megérkezésük után azonnal megkezdtek a németek házainak átkutatását, értékeiket elvették, legyen az ruha, illetve drága ló vagy akár szekér. A feljegyzések szerint 1944. október 11-én tizenegy férfit és három nőt hurcoltak el a partizánok, róluk soha többet nem halottak. Tömeges kivégzések kezdetben nem voltak a településen, mert a német lakosok nem akartak a Waffen-SS alakulataiban harcolni. Egyetlen „bűnük” volt – ami miatt sokan nem kerülhették el későbbi sorsukat –, hogy németek voltak.

A jugoszláv partizánok a földeken dolgoztatták rabjaikat, majd 1944. december 8-án parancsot adtak, hogy minden 15 és 60 év közötti német csomagoljon élelmet három napra, mert máshová viszik őket dolgozni. Aki nem jelent meg a „sorakozónál”, azt felkeresték, és a családjával együtt kivégezték. A német rabokat előbb Pancsovára hajtották, majd onnan különböző bánáti partizán „haláltáborba” vitték őket, ott különféle munkákat kellett végezniük embertelen körülmények és brutális bánásmód mellett. Például azt, aki beteg volt, illetve lett, a partizánok egyszerűen kivégezték.¹²

Végül 1945. április 26-án Ferenchalom minden német lakóját internálták, a településből is egy internálótáborhoz hozták létre, ahová főképp helyieket, de más német falvak lakosait is egybegyűjtötték. A már üres lakóházakban kellett lenniük, ahol legfeljebb szalmán aludhattak. Szigorú menetrend szerint kellett élniük. Nappal dolgoztatták őket, éjjel az üres és fűtetlen házakba voltak „visszaterelve”, mint az igásállatok. A tábor lakóit kegyetlenül éhezettették, valamint egészségügyi ellátást sem igen kaptak. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy a németek közül egyre többen haláloztak el. Azt, aki szökni próbált, és elfogták, a partizánok kivégezték. Az 1947-es esztendőben többeknek mégis sikerült a magyar, illetve román határon átszökniük, és Ausztriába és Németországba menekülniük. Nagyon sokan azonban a viszonylag közeli rezsőházi (Книћанин/ Kničanin), valamint a Bácskában lévő gádori (Гаково/Gakovo) és körtési (Крушевље/ Kruševlje) haláltáborokban fejezték be az életüket. Bizonyíthatóan csak Rezsőházán 525 fő (köztük 70 gyermek) halt meg.¹³

A ferenchalmi internálótábor végül 1948 májusában zárták be, a túlélőket elengedték, de nem maradhattak a faluban, ahová időközben Bosznia-Hercegovinából, Montenegróból szerbeket és Macedóniából macedónokat telepítettek. Az új jövevények viszont nem értettek a mezőgazdasághoz, ezért az egész – korábban virágzó – település hamarosan hanyatlani kezdett gazdaságilag. A németek utolsó nyomait is eltüntették, ágostai hitvallású evangélikus templomukat is részben lerombolták.¹⁴

Bizonyíthatóan legalább 1221 német helyi lakos halála szárad a jugoszláv partizánok lelkén. Az utolsó túlélők 1949-ben szabadultak ki a fogságból, és mindegyiküket az akkori Kelet-Németországba (NDK) küldték; soha nem tértek vissza Jugoszláviába.¹⁵

¹⁰ DR. LIEB, MICHAEL ET AL.: *Franzfeld. 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Grossgemeinde im Banat*. Franzfelder Kulturelle Interessengemeinschaft, Reutlingen, 1982, 426–437. pp.

¹¹ *Station eines Völkermordes. Die Deportation von Deutschen aus dem vormaligen Jugoslawien 1944/45–1949 in die Sowjetunion*: <http://www.hog-bulkes.de/deportation.pdf> (Letöltés ideje: 2017. július 27.)

¹² DR. LIEB, MICHAEL ET AL.: *Franzfeld. 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Grossgemeinde im Banat*. Franzfelder Kulturelle Interessengemeinschaft, Reutlingen 1982, pp. 426–437.

¹³ DR. LIEB, MICHAEL ET AL.: *Franzfeld. 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Grossgemeinde im Banat*. Franzfelder Kulturelle Interessengemeinschaft, Reutlingen, 1982, pp. 426–437.

¹⁴ Magának az épületnek a főhajója megmaradt, viszont az ágostai hitvallású evangélikus templom tornyát lerombolták. Az épületet a németek „eltűnése” óta nem használják egyházi célra. Napjainkban csak az „avatott” szempárnak tűnik fel, hogy az épület nem egy egyszerű falusi, gazdasági épület, hanem az egykori templom maradványa.

¹⁵ DR. LIEB, MICHAEL ET AL.: *Franzfeld. 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Grossgemeinde im Banat*. Franzfelder Kulturelle Interessengemeinschaft, Reutlingen, 1982, 426–437. pp.

Ferenchalom etnikai adatai (1921–2011)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	5044	Nincs adat.						
1953	5899	39	Nincs adat.	38	19	102	2705	2996
1961	7792	55	Nincs adat.			65	4102	3570
1971	8088	51	Nincs adat.			51	3891	4095
1981	8309	36	Nincs adat.			45	3633	4595
1991	8103	27	9	21	6	37	4072	3931
2002	7624	19	9	18	4	13	5042	2519
2011***	7100	28	7	19	3	8	5238	1797

Forrás: Szerb Statisztikai Hivatal, délszláv népszámlálások: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2016. szeptember 3.)

Ferenchalom – akárcsak Pancsova és Tár cso (Старчево/Starčevo) – jelenleg Pancsova község (Општина Панчево/Opština Pančevo) városi jellegű települése, amely az egyik legjelentősebb – délvidéki – macedón közösségnek ad otthont.¹⁶

¹⁶ A 2011. évi szerb népszámlálás szerint 22 755 fő vallotta magát macedón nemzetiségűnek Szerbiában, ebből 10 392 fő élt a Délvidéken. A legjelentősebb macedón közösség (4558 fő) Pancsova község területén élt, főképp Ferenchalom (1227 fő), Pancsova (1084 fő) és Torontálalmás (1757 fő) településeken. A 2011. évi szerbiai népszámlálási adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője Tóth-Glemba Klára kisebbségkutató, az MTA külföldi köztestületi tagja.

II. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom

A 2011. évi szerbiai népszámlálási adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője Tóth-Glemba Klára kisebbségkutató, az MTA külföldi köztestületi tagja.

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912

DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. I. kötet (A–Bor). Szent István Társulat, Budapest, 1993

DR. LIEB, MICHAEL ET AL.: Franzfeld. 1792–1945. Geschichte einer donauschwäbischen Grossgemeinde im Banat. Franzfelder Kulturelle Interessengemeinschaft, Reutlingen, 1982

FRIEDRICH VON AMERLING – 260 × 164 cm méretű – festménye (1832), Kunsthistorisches Museum, Wien, Österreich.

GYÉMÁNT RICHÁRD: Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában. Históriaantik Kiadó, Budapest, 2017

REISZIG EDE: Torontál vármegye községei. In: BOROVSZKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

ŠPEGAR, SLOBODAN: Prve krajiške udavne proleterske brigade. Beograd, 1986

II. 2. Felhasznált elektronikus irodalom

A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajskonomesnistvo/kacarevo/>

Ferenchalom város szerb nyelvű honlapja: <http://kacarevo.rs/?p=1793>

Franzfeld in the Banat. Swabian Trek: http://www.swabiantrek.com/?page_id=455

Franzfelder-Online: <http://www.franzfelder.de/>

Station eines Völkermordes. Die Deportation von Deutschen aus dem vormaligen Jugoslawien 1944/45–1949 in die Sowjetunion:

<http://www.hog-bulkes.de/deportation.pdf>

* Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

** Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népeiséget jelölte. Ferenchalom esetében az első érték (2 fő) az egyéb hazai (1 fő) és az egyéb külföldi (1 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

*** A Szerb Statisztikai Hivatal hivatalosan eddig még nem közölte a 2011. évi szerbiai népszámlálás nemzetisé-

Pancsova város honlapja: <http://www.pancevo.rs/lokalna-samouprava/naseljena-mesta/kacarevo/>

Szerb Statisztikai Hivatal, délszláv népszámlálások: <http://pop-stat.mashke.org/>

gi adatainak településsoros eredményeit. Ennek ellenére felmérte azokat. Az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” adatai is beleértendők. (Utóbbi három megjelölés a korábbi [1991, 2002] népszámlálási adatok „Egyéb” adatainál is beleértendők.)

A 2011. évi szerbiai népszámlálási adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője Tóth-Glemba Klára kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Ferenchalom egykori evangélikus temploma

Forrás: Franzfelder-Online:

<http://www.franzfelder.de/>

(Letöltés ideje: 2017. július 27.)

Az egykori evangélikus templom főhajója napjainkban

Forrás: Franzfelder-Online: <http://www.franzfelder.de/>

(Letöltés ideje: 2017. július 27.)

Az egykori község háza, ma a közösségi központ Ferenchalom városában

Forrás: Pancsova város honlapja: <http://www.pancevo.rs/lokalna-samouprava/naseljena-mesta/kacarevo/> (Letöltés ideje: 2017. július 27.)

A szerb pravoszláv templom és mellette a harangtorony

Forrás: Ferenchalom város szerb nyelvű honlapja: <http://kacarevo.rs/?p=1793> (Letöltés ideje: 2017. július 27.)